

VID LONČARIĆ
Medicinski centar — biblioteka
Varaždin

VARAŽDINSKA GRAĐANSKA ČETA — NJEZINI ZAČECI I
RAZVOJ DO 1750. GODINE

VARAŽDINER BÜRGERKORPS — SEINE ANFÄNGE UND ENTWICKLUNG BIS 1750

Der Autor versucht nachzuweisen, dass die Anfaenge der organisierten Buergerwehr in der Stadt Varaždin schon im 15. Jahrhundert liegen. Das s. g. Buergerkorps bzw. die Stadtguardia hatte fuer die Aufrechterhaltung der inneren Ordnung und Sicherheit sowie fuer die Verteidigung der Stadttore und Stadtmauern zu sorgen. Eine feste Hierarchie des Befelsspersonals sowie die staendige Verteidigerzahl ist schon fuer das 15. und insbesondere fuer das 16. Jahrhundert nachweisbar.

Uvod

Izravni povod za obradu teme o varaždinskoj građanskoj/gradskoj četi/gardi ili o varaždinskim »purgerima/purgarima« jeste njezino aktualiziranje u posljednje vrijeme u lokalnom tisku i u obnavljanju gradske garde kao turističke atrakcije grada Varaždina, tj. pojavljivanju »purgara« u svojim tradicionalnim odorama ponovno pred gradskom vijećnicom i na varaždinskim ulicama za vrijeme ovogodišnjeg tzv. Sejma vu Varaždinu.

U takvom ozračju sigurno je interesantno riješiti i pitanje kada je garda zapravo »rođena«, gdje su njezini začeci i kako se razvijala tijekom stoljeća.

Temu vremenski omeđujem 1750. godinom, jer od tada do ukidanja garde poslije II. svjetskog rata postoji obilno podataka koje bi samo trebalo objediniti i sistematizirati u jednom zasebnom radu.

O začecima varaždinske građanske čete ni kod jednog varaždinskog povijesnika nisam mogao pronaći zadovoljavajući odgovor. Ebner je vrlo neodređen, smatra naime da se »Buergermilitz« pojavila u vremenima zadnjeg turskog rata (1, 160). Pihler, oslanjajući se po svemu sudeći na Ebnera, smatra da su »nesnosne prilike u gradu potkraj 17. i početkom 18. st., kad su bijesnili ratovi s Turcima«, prisilile Varaždinca da »urede dobrovoljačku četuu« (2). Još manje podataka mogao sam o začecima garde naći kod Beloševića (3, 153), a nisam bio bolje sreće ni kod Horva-

ta (4). Pihler i Belošević navode da je 1750. godine osnovana »uniformirana i naoružana četa grenadira i fizilira«. Obojica spominju, dakle, 1750. godinu, ali tako da može dovesti do zabune. Te godine četa je doduše dobila uniformu, novo naoružanje i podijeljena je, da tako kažemo, na dva roda vojske, ali nije te godine osnovana. Njezini začeci moraju biti u mnogo ranijoj varaždinskoj povijesti. Da bih došao do nekih konkretnih podataka o četi u ranijoj povijesti, krenuo sam u temeljitija istraživanja relevantnijih varaždinskih povijesnih izvora.

Začetak i pojedine stadije razvoja varaždinske građanske čete treba tražiti u svakoj organiziranoj redarstveno-obrambenoj službi u varaždinskoj varoši, tj. u službi koju organiziraju i obavljaju sami građani/varošani u svrhu održavanja reda i sigurnosti, te u svrhu obrane gradskih vrata i bedema. Ta se služba ne smije poistovjećivati s redovnom varoškom stražom/Stadtwache.

Slijedom povijesnih izvora

Uvaženi hrvatski arhivist i istraživač varaždinske starije povijesti M. Androić, čije mišljenje možemo smatrati meritornim, navodi da je varaždinska varoš vjerojatno imala od prvih dana neku svoju redarstvenu organizaciju/formaciju (5, 17). Taj njegov navod može se u potpunosti akceptirati ako se ima na umu:

1) da je grad Varaždin od 1209. godine slobodna varoš koja ima svog suca i

2) da vlasnici/kaštelani/župani varaždinske tvrđave/starog grada u varaždinskoj varoši od najstarijeg doba do 19. stoljeća obavljaju službu varoškog kapetana.

Prema tomu morala je u gradu postojati i neka redarstvena služba koja je po potrebi provodila naređenja gradskog suca. Budući da vlasnik tvrđave obavlja u varoši službu kapetana, znači da mora postojati nekakva naoružana formacija čija je zadaća da očuva sigurnost, red i mir u toj varoši.

Na obilje podataka o redarstveno-obrambenoj službi, odnosno naoružanoj formaciji za koju možemo s pravom pretpostaviti da je preteča varaždinske čete ili garde, nailazimo u povijesnim izvorima iz druge polovice 15. stoljeća. Na te su podatke već ukazali Androić (5) i Kugli (6). Tada se, naime, po prvi put spominju tzv. četvrtari/quartarii/Viertelmeisteri koji se brinu za mir, red i spokojstvo u gradu. »Varoš je podijeljena po ulicama ili po naseljima na četvrti koje imaju svoje četvrtare ili kvartarije. U četvrtara i suca spremljene su puške i prah što se dijele građanima u slučaju opasnosti. I tako su u potrebi civili varošani (zanatlije, trgovci i zemljoradnici) postajali vojnici, odnosno neka vrsta građanske straže ili policije«, kaže Androić (5, 17) i nastavlja: »Gradska knjiga krajem 15. stoljeća iznosi da quartary, njih četvorica, i varoški sudac čuvaju kod sebe 48 pušaka i posude s prahom« (5, 69). Sličnu tvrdnju nalazimo i kod I. L. Kugli: »U 15. stoljeću varaždinska je varoš bila podijeljena na četvrti koje nadziru četvrtari ili tzv. quaratarii ili Viertelmeisteri. Kapetan im dijeli oružje — puške i strijele« (6, 22).

Zbog posebne važnosti podataka o četvrtarima i njihovoj zadaći navodim jedan dio izvornog teksta o njima iz godine 1462: »Ain ider Viertallmaister soll solliche Ordnung machen zwischen seinen Lewten, die im seinem Viertall sein, wie ein ider wirt seinen Potten auff Rabatt schigkenn und wie er sich fursechn soll mit Speys, Mell oder waz zw sollicher Notturfft gehortt auffst minist ain Viertall Jahr.

Auch soll ain ider Viertallmaister Puschen und Pheyll ausstailen in seinem Virtal wer damit vmbgenn kann und daszelbig verschreibn.

Vber die vir Virtualmaister ist zw Hawbtmann geseetzt worden Mathes Pohnaer. Wie der nach seiner Ordnung vnd Verstentnusch dye vier Tail vnderweysen wirtt, dem sullen sy alle gehorsam sein, vnd soll auch mit in beschauen, wie ain jeder Taill mit Waer zwgericht sey« (7, 217).

Unatoč nejasnoći nekih njemačkih riječi može se ipak sadržaj citiranog teksta otprilike ovako interpretirati: Svaki nadstojnik četvrti/čtvrtar ima se brinuti za svoje ljude kao pravi gospodar za svoju družinu. Puške i strijele ima podijeliti u svojoj četvrti onima koji znaju njima rukovati. Za kapetana četiriju četvrtara postavlja se Matija Pohnaer. Njemu se prepušta raspoređivanje četvrtara, a oni se njegovog rasporeda imaju pridržavati i trebaju paziti da svaki dio (varoši) bude zaštićen.

1509. godine su u jednoj intervenciji osiguranja reda i mira na smrt ranjeni gradski stražari (vigilatores ili custodes) koje odmah nakon ranjavanja osvećuju naoružani građani kažnjavajući počinitelje smrću (8, 266). Možemo pretpostaviti da su građanima oružje podijelili četvrtari u svrhu pomoći stražarima.

Godine 1550. kralj Ferdinand obećaje upravi varaždinske varoši da će za obranu grada poslati iz Graza puške »bradatice« i 5–6 centi baruta (4, 100). Bez sumnje podatak koji je također u vezi s obranom varoši pa, dakle, i s redarstvenom formacijom.

Govoreći o dovršenju gradskih zidina i opkopa u 1573. godini, te o nabavi topova za gradsku obranu, M. Danko nadovezuje: »Sa puškama koje su istodobno kupljene, vježbali su se pješaci. Tu leži zametak naše gradske garde, koja prema tomu potječe iz godine 1573. kada je grad dobio bedeme i topove u svrhu obrane od Turaka« (9). Budući da Danko ne navodi nikakve potvrde ni poblize izvore za svoju tvrdnju, treba je uzeti s rezervom, ali je ne treba potpuno odbaciti. Neka ostane poticaj i podsjetnik da se još temeljitije i pomnije prouče dokumenti iz tog vremena. Ne vjerujem da bi autor tako odrešito ustvrdio da je začetak gradske garde u 1573. godini da nije imao neko čvršće uporište.

Na obilje podataka o obrambeno-redarstvenoj formaciji u varaždinskoj varoši nailazimo u nedavno objavljenim Zapisnicima poglavarstva grada Varaždina za godine 1587.–1589. U tekstovima u kojima se nabrajaju novoizabrani članovi gradskog poglavarstva za godine 1587.–1589. poimence se spominje i komandno osoblje obrambeno-redarstvene formacije: 2 pomoćna kapetana, 4 kvartarija i 39 odnosno 36 dekuriona. (10, 60–62; 459–460) (Tab.). Pod pretpostavkom da je svaki dekurion stajao na čelu oko deset osoba, cijela formacija brojila je oko 400 ljudi.

Tablica:

Hijerarhija komandnog osoblja građanske redarstveno-obrambene formacije u
varaždinskoj varoši godine 1587. – 1589.

Naziv komandne funkcije	Broj izvršitelja	Nadležan/ni za...	Način određivanja /izbora na funkciju
Kapetan/ Capitaneus	(1) jedan	... cijelu unutarnju i vanjsku varoš	Funkciju obavlja uvijek vlasnik/kaštelan tvrde
Vanjski kapetani /capitanei exteriores	(2) dva	... samo vanjsku varoš/varoš izvan zid. — jedan za sjeveroistočni dio varoši/ad partem septentrionalem et orientalem — drugi za jugozapadni dio varoši/ad partem meridionalem et occidentalem	Biraju se na način kao i članovi varoškog poglavarstva iz redova varaždinskih građana.
četvrtari/magistri quartaliones	(4) četiri	... pojedine varoške četvrti/komandiraju određenim brojem dekurionskih jedinica	Biraju se na način kao i članovi varoškog poglavarstva iz redova građana.
Desetnici/decuriones	— po jedan na otprilike svakih 10 varošana muškaraca*	... točno određenu ulicu, dio ulice ili stanoviti broj kuća**	Biraju se na način kao i članovi varoškog poglavarstva iz redova građana.

* 1587. godine bilo je izabrano ukupno 39 dekuriona (15 unutarnjih i 24 vanjska), a 1589. godine 36 dekuriona (11 unutarnjih i 25 vanjskih);

** Npr. Petrus Howek omnes Chargowcz; Petrus Benedichak a Marta Wrabecz usque Tokacha.

Androić tvrdi da se do 17. stoljeća u Varaždinu organizirala »građanska naoružana četa«, »militia«, koja ima jednu kompaniju Hrvata, varaždinskih građana, a jedna je »compagnia germanicae nationis« (5, 18). Uz Androićevu tvrdnju vrijedno je navesti i to da je koncem 16. stoljeća, točnije 1598. godine, kralj Ferdinand u Grazu ustanovio »gradsku gardu« (Stadtguardia) kao zamjenu običnoj do tada postojećoj »gradskoj straži« (Stadtswache). 1609. godine ona broji 200 ljudi (11, 11). Trebalo bi se temeljitije pozabaviti tom istovremenošću osnivanja i istoimenošću »gardi« u Varaždinu i Grazu.

U Zapisnicima nailazimo na podatak da 1587. uprava varaždinske varoši ugovara s tesarom Premušom izgradnju tzv. šarampova (skloništa/nastambi) za stražare »supra plateam regalem«, tj. na početku Dugog konca (10, 127). Ti šarampovi predviđeni su međutim, po mojem mišljenju, samo kao nastambe za redovne varoške stražare.

1619. godine grof Tomo Erdedy, vlasnik varaždinske tvrde, pismeno se obraća u svojstvu varoškog kapetana gradskoj upravi Varaždina apelirajući da građani drže u redu puške i ostale bojne sprave i da postave dovoljno jake straže kod južnih i sjevernih gradskih vrata. Te je godine, naime, postojala opasnost da će mađarski pobunjenici u savezu s Turcima provaliti u Hrvatsku, pa je i Sabor donio odluku da se u Šemovcu 1. studenoga skupi vojska vlastele i slobodnih gradova (4, 200).

Nakon višegodišnjih pregovora s varoškom upravom carsko povjerenstvo je pristalo da će varaždinskoj varoši obešteti gruntrišta i neke kule na bedemima koje je 1635. zauzela carska vojska. Obeštećenje se trebalo sastojati u topovskom olovu i barutu (4, 226).

To obeštećenje izvršeno je tek 1660. godine, kako doznajemo iz potvrde koju je potpisao gradski sudac Juraj Mirosavljić. Iz potvrde proizlazi da je kao odšteta za gruntrišta primljena 1 centa i 69 funti olova, te 1 centa i 6 funti baruta za topove. Kako je olovo i barut primio sam varoški sudac, sigurno je bilo namijenjeno za obranu same varoši, tj. za naoružanje varoške čete.

1673. godine spominje se četvrtar Stjepan Kučić koji po nalogu varoškog suca popisuje kuće i gruntrišta u unutrašnjoj varoši (5, 69). Možemo, dakle, zaključiti da je te godine redarstveno-obrambena formacija još uvijek ista: kapetan, dva pomoćna kapetana, četvrtari i dekurioni.

Prema Andreićevo navodu, na temelju dokumenta P-2/4 iz Radikalnog arhiva, kralj Leopold je 1699. godine obavijestio Magistrat grada Varaždina da članovi građanske čete/milicije neće biti dužni plaćati porez i neke druge takse (5, 18).

Vrijedno je spomenuti i jedan kameni spomenik koji je u vezi s gradskom četom. To je duguljasti obrađeni kamen s natpisom: 17 GVARDIA 23. Navodi ga Filić u svojoj knjižici s objašnjenjem u zagradi: gradska straža (12, 74). Kameni natpis se, dakle, odnosi na godinu 1723, a GVARDIA stvarno označava gradsku stražu, četu, gardu ili slično. Poblížeg tumačenja o natpisu, o njegovom nastanku, gdje se nalazio i slično, kod Filića nažalost ne nalazimo. Kad bismo saznali gdje se taj natpis nalazio, sigurno bismo došli do još dosta značajnih podataka.

Rasprava i zaključak

Već sam u uvodnom dijelu naglasio da pri traganju za potvrdom o pojavi/postojanju građanske čete ne treba bezuvjetno tražiti njezino formalno spominjanje (pod nazivom četa, garda ili slično), već treba tražiti njezinu sadržajnu pojavnost (pojavu redarstveno-obrambene formacije) u varaždinskoj varoši. Na takvu nedvojbenu sadržajnu pojavnost, kako sam potkrijepio navodima iz povijesnih izvora, nailazimo već u drugoj polovici 15. stoljeća. Već tada nalazimo potvrde za sve elemente organizirane redarstvene i obrambene formacije kakva se dva/tri stoljeća kasnije naziva varaždinskom građanskom/gradskom četom/gardom. Organiziranost te formacije očituje se posebno u slijedećem:

- a) hijerarhiji komandnog osoblja: kapetan s 4 pomoćnika/četvrtara koji dijele oružje i barut građanima;
- b) preciznoj uputi kome se u slučaju potrebe dijeli oružje i barut (građanima koji znaju time rukovati);
- c) raspoređenosti oružja i streljiva na više mjesta u gradu (u pojedinim četvrti-

ma), kako bi u slučaju potrebe bilo što bliže građanima kojima je bilo namijenjeno.

Prema svemu navedenom smatram da se u uvodnom dijelu postavljena tvrdnja, da začeci čete leže u mnogo ranijoj varaždinskoj povijesti nego se to do sada navodilo, ne može osporiti. Za sada su ti začeci smješteni u drugu polovicu 15. stoljeća, a nije isključeno da će daljnja istraživanja tu vremensku granicu pomaknuti u još raniju varaždinsku povijest.

Kontinuitet postojanja i razvoja građanske čete u kasnijem razdoblju također je, čini mi se, ukazivanjem na povijesne izvore dovoljno potkrijepljen. To posebno vrijedi za godine 1587. – 1589. za koje sam tabelarno prikazao hijerarhiju komandnog osoblja. Nadati nam se da će buduća intenzivnija istraživanja upotpuniti spoznaje o historijatu ove jedinstvene građanske čete na našim prostorima.

L I T E R A T U R A

1. Ebner L. Historisch statistisch topographische Beschreibung der koeniglichen Freystadt Varasdin. Varasdin: Joh. Sangilla, 1827: 208
2. Pihler L. Historijat varaždinskih »purgera« povodom 195. godišnjice osnutka. Varaždinske vijesti 1946;2(33):3 – 4 od 03. 01. i (34):3 od 10. 01.
3. Belošević S. Županija varaždinska i slobodni i kraljevski grad Varaždin. Zagreb: Vlastita naklada, 1926:180
4. Horvat R. Povijest grada Varaždina. Dio I:1 – 442; Dio II:443 – 706. Rukopis u Gradskom muzeju Varaždin.
5. Androić M. Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću. U: Androić M. et al. Varaždin u 18. stoljeću i političko-kameralni studij: 1769 – 1969. Zagreb; Varaždin: Sveučilište u Zagrebu; Historijski Arhiv u Varaždinu, 1972:15 – 88
6. Lentić-Kugli I. Povijesna urbana cjelina grada Varaždina. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1977:127
7. Tanodi Z. Monumenta civitatis Varasdini: Tomus II. Varaždin: Općina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, 1944.
8. Tanodi Z. Monumenta historica liberae regiae civitatis Varasdini: Tomus I: Codex diplomaticus 1209 – 1526. ex archivo civitatis Varasdini. Varaždin: Svobodina »Narodna tiskara«, 1942:351
9. Danko M. Pabirci iz gradske povijesti. Hrvatsko jedinstvo (Varaždin) 1924.
10. Barbarić J, ur. Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina: Svezak I: 1587 – 1589. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1990:515
11. Steinboeck W. Graz als Garnison: Beitræge zur Militaergeschichte der steirischen Landeshauptstadt. Graz; Wien: Leykam-Verlag, 1982:232
12. Filić K. Varaždinski muzej: U spomen 20-godišnjice postojanja Varaždinskoga muzealno-ga društva. Varaždin: Varaždinsko muzealno društvo, 1943:79

SAŽETAK

Varaždinska građanska/gradska četa/garda svojevrsni je specifikum organiziranja građana na našim prostorima u svrhu očuvanja unutarnjeg reda i sigurnosti u varoši i u svrhu obrane gradskih vrata i zidina.

Budući da je povijesni razvoj čete nedvojbeno dokumentiran tek od 1750. godine, autor istražuje u starijoj literaturi i dokumentima iz varaždinske povijesti relevantne podatke/potvrde za postojanje »čete«, odnosno organizirane redarstveno-obrambene formacije varaždinskih građana.

Prve podatke o takvoj formaciji nalazi već u drugoj polovici 15. stoljeća. Iz opisa strukture komandnog osoblja i navoda o 48 pušaka autor zaključuje da su već tu začeci »čete«, jer postoje svi elementi organizirane redarstveno-obrambene formacije.

Za kontinuitet postojanja garde/čete u narednim stoljećima autor navodi više potvrda iz povijesnih izvora. Obilne i iscrpne potvrde potječu iz godina 1587. – 1589. za koje autor tabelarno prikazuje hijerarhiju komandnog osoblja građanske redarstveno-obrambene formacije – čete/garde: 1 kapetan, 2 izvanjska kapetana, 4 četvrtara i 36 – 39 dekuriona.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Buergerkorps/die Stadtguardia in Varaždin war ein Spezifikum der organisierten Buergerwehr, der kollektiven Selbstverteidigung, in kroatischen Laendern. Das Buergerkorps hatte fuer die Aufrechterhaltung der inneren Ordnung und Sicherheit und fuer die Verteidigung der Stadttore und Stadtmauern zu sorgen. Das Bestehen und die Entwicklung des Buergerkorps ist aber erst seit dem Jahre 1750, d.h. seit der Gruendung der uniformierten Stadtguardia/Stadtgarde, einwandfrei dokumentiert worden.

Der Autor versucht aber in seinem Artikel nachzuweisen, dass die Anfaenge der Buergerwehr in Varaždin schon im 15. Jahrhundert liegen. Als Nachweis dafuer fuehrt er die dokumentierte Struktur der Befehlshaber der Buergerwehr und die Angaben ueber die Waffen (48 Gewehre) aus der 2. Haelfte des 15. Jahrhunderts an. Etwa hundert Jahre spaeter, in den Jahren 1587 – 1589, findet man in den Stadtprotokollen genau beschriebene Hierarchie des Befehlspersonals (sogar namentlich) dieses Buergerkorps: capitaneus, 2 capitanei exteriores, 4 magistri quartaliones und 36 – 39 decuriones.

Primljeno:
1991 – 02 – 7